

Konstruktionen är en vanlig art av stavteknik. Att verklig stavkonstruktion legat till grund visa de nåtförsedda plankorna. De ha nämligen en så typisk form, att varje tanke på tillfällighet måste avvisas. Därtill kommer dessa plankors rundade form och fjäderplan-kornas planade ytor, vilket även är typiskt för denna konstruktion. Späntningen måste ha gjorts innan plankorna nedsattes. Svårigheten att vid nedsättningen få alla fogar att passa ihop har tydligen varit stor och jämkningar ha företagits varvid fjädrarna ställvis ändrats.

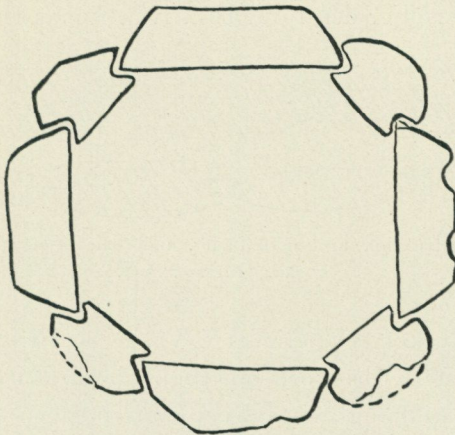

Fig. 2. Genomsnitt av brunnskaret fig. 1.

I stavkyrkoarkitekturen finnas flera exempel på konstruktionen. Alldeles samma system har funnits i Hångers stavkyrka,¹ ställvis i flera andra svenska stavkyrkor och i ett stor antal norska. Systemet är intressant på grund av sitt typologiska samband med den primitiva stavteknik, där alla plankorna ha nåtar i yttersidorna och förbindas av en dold fjäder.² Denna teknik är känd från Lund, såväl från Maria Minor som från en profan byggnad i staden. Båda dessa voro verkliga palissadbyggnader, där väggarnas timmer gick ned i marken utan syll. Samma system förekommer emellertid även i Hemse stavkyrka, som har syll och i den likaledes syllförsedda kyrkan i Green-

¹ Ekhoﬀ, Svenska stavkyrkor, Sthlm 1915, s. 140, fig. 113—16.

² Ekhoﬀ, a. a., fig. 124, 146—48, 465, s. 344 ff.

stead, Essex.¹ Ekhoﬀ har visat att en planka bland det i Kinneromma tillvaratagna stavkyrkovirket hört till en vägg med denna konstruktion och stammar från en äldre kyrka än det övriga. Den har en annan timmerbehandling och grovlek, varför Ekhoﬀs iakttagelser verka alldeles övertygande. Den yngre kyrkan i Kinneromma hade däremot samma teknik som Seljabrunnen (fig. 3). Man har där ett direkt bevis för att systemet med dold fjäder efterträdes av ett system med fjäderplanka. Detta efterföljes i sin tur av ett system, där plankorna ha nåt i ena sidan och den andra skärpt till fjäder. Bevis för att denna konstruktion efterföljer den förut beskrivna finnas flerstädes i Norge,

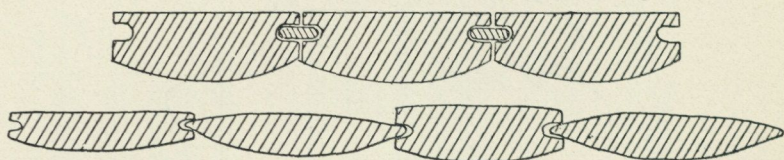

Fig. 3. Överst konstruktion med dold fjäder, under med fjäderplanka. Kinneromma kyrka. Efter Ekhoﬀ.

t. ex. i Garmo kyrkas två perioder, i Vaage med flera. I Sverige ha vi det yngsta systemet bäst och enhetligast bevarat i Hedared.

En sammanställning av stavkyrkomaterialet visar sålunda att den primitiva tekniken med dold fjäder redan under medeltidens äldre del ersatts av en annan teknik, där plankorna själva utgöra fjäderförbindelsen. Typologiskt äldst är därvid den form, där fjädern ersättes av en planka, yngst den, som ännu användes i våra spåntade brädor. Det är givet att hantverkstraditionen i en bygd kan ha lett till en fortsatt utveckling, som skenbart kan rubba den här uppdragna bilden, särskilt för tidsskeden, som ligga efter de perioder, när stavbyggnaden blomstrade som akitektur. Men de problem, som därvid uppstå, sakna här närmare intresse. För oss är det endast av vikt att ha konstaterat, att Seljabrunnen är byggd i en medeltidsteknik, som levt kvar i Dalarna som en isolerad rest av ett byggnadsskick. Förhållandet är så

¹ Ekhoﬀ, a. a., s. 84 ff., s. 67 och 169. Jfr även Baldwin Brown, *The arts in early England*, II, London 1925, s. 40. Ekhoﬀs åsikt att kyrkan i Greenstead saknat syll beror på felläsning av en gammal engelsk beskrivning, där man läst »fill» i stället för »sill», vilket sistnämnda ord är termen för syll eller bottenstock.

mycket märkligare, som stavkonstruktion praktiskt taget ej förekommer i Dalarnas bevarade byggnadsbestånd. Där finns endast enkel resvirkesfyllning i loftsvalar och på liknande platser, inbrädning av den del av den trerummiga stugan, som motsvarar eldhusets svale, eller i fasader på stall och andra byggnader avsedda för sommarbruk i fäbodarna.¹ Där är det emellertid endast fråga om enkel plankfyllnad mellan tvenne nåtförsedda stockar, medan »stavarna» icke äro fogade i varandra. Den form, som i dessa byggnader visar, att ett samband finnes med verklig stavkonstruktion, är stolparna i loftens svalgångar, som rida på den nåtförsedda stocken på samma sätt som hörn- och väggstolpar i en stavbyggnad. Hörnstolpens placering på den märkliga stavväggen i Trappgården i Älvdals-Åsen är även ett exempel därpå (fig. 4).

Ett direkt samband med stavkonstruktion har emellertid dörrgåtarna i medeltida blockhusbyggnader. I Fåsåshusen i Zorns samlingar, som äro de äldsta kända blockhusen i Norden rida gåtarna på tröskelstocken så att de skydda fogen på samma sätt som väggplankorna på syllen i Hemse stavkyrka. Timret löper in i en djup nåt i gåten och har avbladningar mot denna av samma art som Hemseplankornas mot hammarbandet.² Den senare konstruktionen försvinner eller ändras senast under loppet av 1200-talet medan den förra kvardröjer under hela medeltiden och på sina håll även på 1500-talet. Förhållandet är detsamma i Norges medeltida blockhus ehuru utvecklingen där på de flesta håll gått långsammare än i Dalarna.

Seljabrunnen är emellertid mig veterligt det enda hittills kända exemplet på fogad stavkonstruktion i Dalarna. Brunnens ålder är, som ovan framhållits, ej hög, men det är tydligt att den upprepar en uråldrig form och med den bevarar en teknik, vars användning ligger så långt tillbaka i tiden att den praktiskt taget försvunnit från konstområdet.

Den märkligaste svenska brunn, som tidigare är känd, är den av Martin Olsson utgrävda och publicerade offerbrunnen i Gamla Upp-

¹ Sigurd Erixon, Bidrag till det nordiska timmerhusets historia, Fataburen 1917, s. 147, fig. 1.

² Gerda Boëthius, Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten, Sthlm 1927, s. 75, fig. 60 A—D, 90.

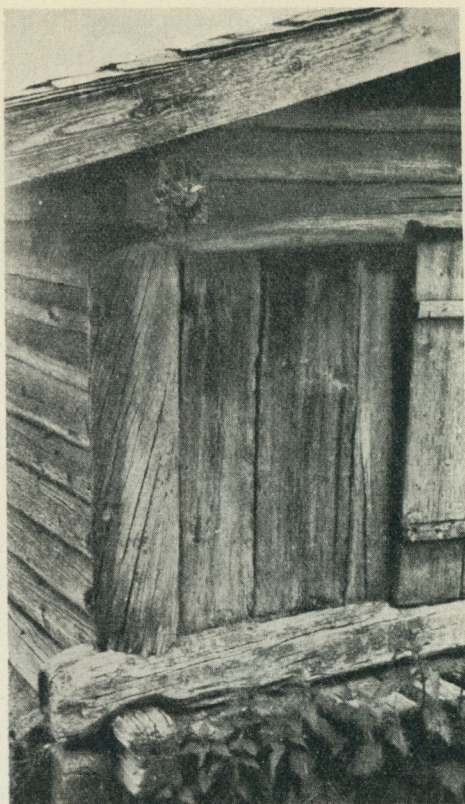

Fig. 4. Vägg i stavkonstruktion. Trappgården, Älvdals-Åsen.

sala.¹ Den är byggd på kvadratisk grundplan i skiftesverk med fyra kraftiga hörnstolpar. Rekonstruerar man denna brunn så att överdelen skjuter upp ovan marknivå och bildar brunnskar som i Selja, får man en annan typ, även den av ålderdomligt kynne. Båda skilja sig emellertid väsentligt från den vanliga brunsskoningen, som består av ett eller två knuttimrade stockvarv.

Seljabrunnen synes mig ha ett särskilt intresse därför att den belyser den cylindriska dopfuntstypens form och ornering. Roosval har framhållit att dopfuntarna under äldre tid lånade formen av vattenbehållare såsom sår och vanliga brunnskar.² Något exempel som i

¹ Martin Olsson, En forntida brunn vid Gamla Uppsala, Uppl. F. M. T., VI, s. 307 ff.

² J. Roosval, Die Steinmeister Gotland, Sthlm 1918, s. 9.

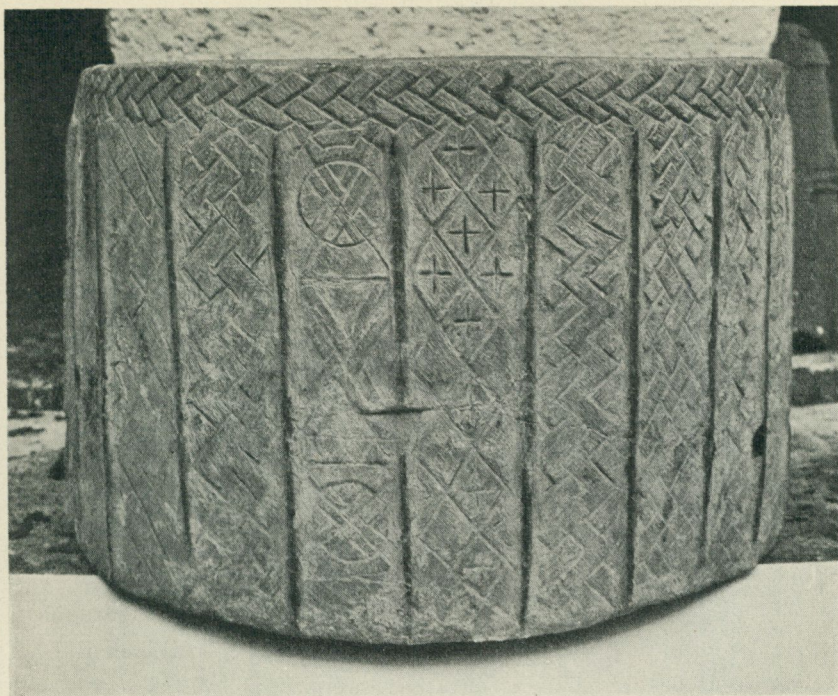

Fig. 5. Dopfund. Böja, Västergötland.

detalj visar de senare och deras relation till dopfuntarna har emellertid ej framlagts. De avbildningar man har äro i regel ytterst allmänt hållna. En av de intressantaste, som tydligen visar ett brunnskar, finnes på en elfenbensrelief i museet i Amiens.¹ En likartad återgives å en tyvärr ytterst summarisk teckning hos Viollet-le-Duc.² De skilja sig från såarna — laggkärnen — genom att de sakna bandning. De cylindriska västsvenska dopfuntarna ha mycket utpräglat brunnskarsform, Böjafunten (fig. 5), verkar sammansatt av en rad invid varandra ställda stavar eller plankor. Likaså Götenefunten.³ I ett flertal andra spårar man samma tendens att samla orneringen inom vertikala lister, som motsvara Böjafuntens »stavar». Så i Synnerby

¹ R. de Lastery, *l'Architecture religieuse en France*, Paris 1912, fig. 709.

² Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture*, V, s. 535.

³ E. Fischer, *Västergötlands romanska stenkonst*, Göteborg 1918, s. 109, fig. 41.

och Hangelösa liksom även i Ottravad.¹ Fischer har påvisat sambandet mellan denna dopfuntsgrupp och en engelsk funttyp. Även inom denna förekommer samma uppdelning av orneringen i vertikala stavar. Bradbournefunten saknar ornering, men de i Stoneleigh, Avington, West Coleshill samt Walton ha en dekor, delvis i tämligen hög relief, hållen inom vertikala lister eller stavar, som oftast förbindas av rundbågiga arkader, men i Walton äro rakt avskurna.² Även i Frankrike finnes en grupp cylindriska dopfuntar, som ha samband med träformer. Den ofta avbildade funten i Perpignan återgår tydligen på ett laggkär, medan de i Verneuil, Caen och Berneuil ha tydlig vertikaluppdelning utan laggband och sålunda sannolikt efterbilda brunnskar.³ Från Tyskland har Roosval framlagt ett material, som visar samma sak.⁴

Det är sålunda ganska tydligt att brunnskar av Seljabrunnens typ bildat utgångspunkt för tillverkarna av de cylindriska dopfuntarna.

Svårare är det att finna tillräckligt tydliga mellanformer för att klart kunna påvisa ett dylikt samband mellan skiftesverksbrunnarna och de fyrsidiga dopfuntarna. Närmast kommer där tvivelsutan det franska konstbeståndet med funtar av samma typ som den i Araines eller de engelska i Aston le Walls och Toftrees (Roosval fig. 16, 17), men i regel når likheten knappast utöver en allmän tendens att markera hörnen med lister eller kolonner och att ge sidorna en vid ytan bunden ornering. I England är en horisontaluppdelning av de plana sidorna icke ovanlig (Bond s. 188, 197, 39), men stavkonstruktionen skyntar oftare även i funtar av senare typ med fot såsom Hoveringham och Stoke Canon (Bond s. 68, 180). Det är ju emellertid möjligt att det kommer att lyckas att påvisa tydliga mellanled även då det gäller denna primitiva funttyp och brunnskaren.

Sammanställningen av dopfuntar med den ovan jord synliga avslutningen av en källa eller brunn, ligger nära tillhands i vårt land, där källdop förekommit. Det är tydligt att källorna vid hedniska kultplatser knutits fast vid den kristna föreställningsvärlden genom

¹ Fischer, a. a., fig. 40, 44.

² Bond, *Fonts and fonts covers*, 1918, fig. å sid. 120, 137, 142, 163, 164.

³ R. de Lastery, a. a., fig. 706, 707, 708, 718.

⁴ Roosval, a. a., fig. 57, 59—62.

att något dop av stor religiös och politisk betydelse skett vid dem. Ett märkligt exempel därpå är källan vid Husaby, där Sigfrid döpte Olof Skotkonung. Av något annan art, men i detta sammanhang av lika stor betydelse, äro de småländska Sigfridskällorna, där missionsbiskopen enligt legenden förrättat dop och därigenom givit källorna en helig kraft. En stor mängd brunnar, som av folktraditionen utpekas som heliga, ha veterligt icke varit dopkällor, men icke förty spelat en ingripande roll i folkmedvetandet såsom hälso- och offerkällor. En sådan var tvivelsutan den redan nämnda brunnen i Gamla Uppsala liksom den vittbekanta hälsokällan i Svinnegarn. Den sistnämnda omfattades med så mycket vidskepelse att prästerskapet ingrep emot den, först tydligen 1544, då ett »ovanligt stort» träkrucifix nedtogs och sedan 1643, då ärkebiskopen tog itu med saken i domkapitlet.¹ Det finnes talrika uppgifter om heliga källor, som hållits i stor helgd ej blott i den omgivande trakten utan även av befolkningen vida omkring.²

Dopkällorna ha emellertid understundom haft sin plats inne i kyrkorna. Det finnes flera uppgifter om brunnar i svenska medeltidskyrkor. Uppsala har haft en, S:t Olof i Sigtuna en i det lilla kapellet i söder. Av särskilt intresse är dopbrunnen i Heliga korskyrkan i Dalby. Denna var ursprungligen belägen i kyrkans västligaste del, sedermera i den antagligen till dophall byggda västliga förhallen.³ Brunnen i Heliga korsets kyrka har använts som offerbrunn och dess vatten ansågs ha helbrägdagörande verkan.

Den stora betydelse som brunnarna hade för folkuppfattningen styrker här gjorda antagande att ett direkt samband finnes mellan brunnskar av primitiv form och de äldsta dopfuntstyperna.

ZUSAMMENFASSUNG.

GERDA BOËTHIUS: Ein Brunnen in Stabkonstruktion und primitive Taufbeckentypen.

Verf. berichtet über einen Brunnen, den sie im Dorf Selja, Ksp. Mora in Dalarna, gefunden hat, und der den Sammlungen Anders Zorns

¹ Uppsala domkapitels prot. 20 sept. 1643. Jfr Flentzberg, Offerkällor och tre-faldighetskällor, Fataburen 1909, s. 65 o. 141, särsk. s. 75 ff.

² Flentzberg, a. a., ger en sammanställning av ett stort antal uppgifter om källor.

³ Sten Anjou, Heliga Korsets kyrka i Dalby, Göteborg, 1930, s. 62, samt G. Boëthius' rec. i Tidskr. f. Konstvetenskap, 1930.

daselbst einverleibt worden ist. Der Brunnen ist aus gespaltenen Kiefernstämmen in Stabkonstruktion zusammengesetzt. Die Fugentechnik kann als Typ 2 der in den Stabkirchen angewandten Typen bezeichnet werden und war in Schweden und Norwegen vom Ende des 11. Jahrhunderts an in Gebrauch. Das Alter des Brunnens ist indessen sicherlich kein hohes, der Typus dürfte aber sehr alt sein.

Die Form der Brunneneinfassung liefert die Erklärung für den eigentlich präromanischen zylindrischen Taufbeckentypus. Die Verzierung auf schwedischen, englischen und auch französischen Taufbecken ist oft so eingeteilt, als wenn sie die Dauben eines Holzgefäßes schmückte. Für den Ursprung des Taufbeckentypus aus einer Brunneneinfassungsform spricht ausser der Formgleichheit auch der Umstand, dass Taufbrunnen ziemlich allgemein während der ersten christlichen Zeit vorkamen, und dass Taufquellen oder Taufbrunnen oft lange zuvor als Opferquellen und Heilquellen heilig gehalten worden waren. Auch die altertümliche viereckige Taufbeckenform kann ein Vorbild in viereckigen Brunneneinfassungen von der Art haben, wie die berühmte Opferquelle bei Gamla Uppsala sie gehabt hat.
